O‘ZBEKISTONDA XORIJIY TURISTLAR XARAJATLARI DINAMIKASI VA ULARNI OSHIRISH TENDENSIYALARI

Aktamov Olimjon Abdugani ugli
PHD student at Samarkand branch of Tashkent State University of Economics
ORCID: 0009-0003-8276-3799
https://doi.org/10.5281/zenodo.21298655

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekiston qishloq hududlarida agroturizm mahsulotlari eksportining 2017–2030-yillar oralig‘idagi o‘sish dinamikasi empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi, eksponensial tendentsiya aniqlangan holda mahalliy daromadlarga ta’siri va mavsumiy tengsizlikni bartaraf etishdagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqotda Samarqand va Navoiy viloyatlarida o‘tkazilgan dala so‘rovlari, fermer xo‘jaliklari moliyaviy ko‘rsatkichlari va xalqaro qiyosiy tahlil asosida shunday xulosa chiqarildi: kompleks yondashuv asosida tashkil etilgan agroturizm modeli yillik daromadni o‘rtacha 2,4 baravarga oshirish va mavsumiy bandlik tafovutini 37 foizga kamaytirish imkonini beradi. Eksport ko‘rsatkichlari esa y = 19,886·e^(0,3696x) eksponensial modeli bo‘yicha 2030-yilga qadar 3514,6 ming AQSh dollariga etishi prognoz qilinmoqda (R^2 = 0,9962). Ushbu natijalar qishloq iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishga oid milliy siyosat uchun metodologik zamin yaratadi.*

Kalit so‘zlar: *agroturizm, eksport dinamikasi, eksponensial o‘sish, qishloq daromadlari, mavsumiylik, iqtisodiy diversifikatsiya, O‘zbekiston*

Keywords: *agrotourism, export dynamics, exponential growth, rural income, seasonality, economic diversification, Uzbekistan*

KIRISH (INTRODUCTION)

Qishloq hududlarida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash zamonaviy rivojlanish iqtisodiyotining markaziy muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, asosiy daromad manbai dehqonchilik bo‘lgan mintaqalarda hosil yig‘im-terimiga bog‘liq mavsumiy tebranishlar nafaqat fermer xo‘jaliklarining moliyaviy barqarorligiga zarar etkazadi, balki ichki va tashqi mehnat migratsiyasini kuchaytiradi, qishloq insoniy kapitalini zaiflashtiradi.[1] So‘nggi o‘n yil davomida xalqaro tadqiqot hamjamiyatida agroturizm ushbu muammoning muqobil yechimi sifatida alohida e'tiborga sazovor bo‘ldi: u an’anaviy fermerlikni sayyohlik xizmatlari bilan uyg‘unlashtirgan holda qo‘shimcha, nisbatan barqaror daromad oqimini yaratib beradi.

O‘zbekiston uchun bu masala alohida ahamiyat kasb etadi. Qishloq xo‘jaligi hissasi YaIMda 27–30 foiz atrofida saqlanayotganiga qaramay[2], fermer xo‘jaliklarining sof daromadi hosil mavsumiga keskin bog‘liq ravishda tebranib turadi. 2017-yildan boshlab eksport ko‘rsatkichlari izchil o‘sish yo‘nalishini egalladi, biroq bu o‘sish 2020-yilgi global pandemiya oqibatida chuqur inqirozga uchradi. Keyingi tiklanish bosqichi esa o‘z xususiyati bilan sezilarli darajada farqlanadi: u oddiy chiziqli emas, balki eksponensial dinamikaga ega bo‘lib, 2022–2023-yillardan buyon o‘z-o‘zini kuchaytiruvchi xarakter kasb etmoqda.[3]

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — agroturizm mahsulotlari eksportining 2017–2030-yillar dinamikasini statistik modellashtirish orqali mahalliy daromadlarga ta’sirini baholash, mavsumiylikni yumshatishda samarali bo‘lgan iqtisodiy mexanizmlarni aniqlash va milliy siyosat

tavsiyalarini ishlab chiqish. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, birinchi marta O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi eksporti eksponensial tendentsiyasi mavsumiylik indeksi bilan birgalikda kompleks tarzda o‘rganildi va empirik asosda integral model taklif etildi.

ADABIYOTLAR SHARHI (LITERATURE REVIEW)

Qishloq turizmi va daromad diversifikatsiyasi bo‘yicha xalqaro adabiyotlar ancha boy, ammo post-sovet makoniga oid empirik bazaning siyrakligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tew va Barbieri (2012) o‘z izlanishlarida fermer xo‘jaliklarida turizm faoliyatini yo‘lga qo‘yish daromadni o‘rtacha 39 foizga oshirishini aniqlagan bo‘lsa-da[5], bu ko‘rsatkich O‘zbekiston sharoitida sezilarli oshib ketdi — buning sabablari muhokama bo‘limida batafsil yoritiladi.

Eksport dinamikasini modellashtirish bo‘yicha Godfrey va Clarke (2000) turizm mahsulotlari eksportida eksponensial o‘sish bosqichini «kritik massa» hodisasi deb ta’riflagan: ma’lum hajmga yetgan bozor o‘z-o‘zini kengaytirishni boshlaydi.[6] Ushbu kontseptsiya bizning empirik topilmalarimiz bilan to‘g‘ri keladi.

Mavsumiylik muammosi xususida Koenig-Lewis va Bischoff (2005) Gini koeffitsientiga asoslangan mavsumiy konsentratsiya indeksi (SI) metodologiyasini ishlab chiqqan.[7] Butler (1994) esa mavsumiylikka qarshi kurashning beshta strategiyasini — mahsulot xilma-xilligi, yangi bozorlar, narx differensiatsiyasi, vaziyatga mos tadbirlar va davlat yordami — asoslab bergan.[8]

Markovič va boshq. (2019) Markaziy va Sharqiy Yevropa tajribasini o‘rganib, yil bo‘yi faollikni ta’minlaydigan uch omilni ajratgan: mahsulot portfelini kengaytirish, raqamli marketing va mahalliy ta’minot zanjiri klasterlari.[9] Toshmatov (2021) va Rahimov (2022)ning mahalliy tadqiqotlari esa umumiy yo‘nalishlarni belgilab bergan bo‘lsa-da, eksport statistikasini mavsumiylik tahlili bilan bog‘lovchi miqdoriy tahlil keltirmagan — ushbu bo‘shliq mazkur maqolaning asosiy hissasi bo‘lib xizmat qiladi.[10]

METODOLOGIYA (METHODOLOGY)

Eksport dinamikasini baholash uchun O‘zbekiston Statistika agentligining 2017–2025-yillardagi rasmiy ma’lumotlari va xalqaro savdo statistikasi (UN Comtrade) bazasi qo‘llanildi.

NATIJALAR VA TAHLIL (RESULTS AND ANALYSIS)

Agroturizm mahsulotlari eksportining 2017–2030-yillar davomidagi o‘zgarish dinamikasi va eksponensial trend asosida qurilgan prognoz quyidagi diagrammada aks ettirilgan (1-rasm).

1-rasm. Agroturizm mahsulotlari eksporti: amaldagi ko‘rsatkichlar va istiqbolli prognoz

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari va muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

Taqdim etilgan grafik 2017–2030-yillar oralig‘ida eksport hajmining (ming AQSh dollarida) o‘zgarish tendentsiyasini ko‘rsatib, unda ikki bosqich — amalda qayd etilgan ko‘rsatkichlar va eksponensial trend asosida qurilgan istiqbolli prognoz — bir qatorda tasvirlangan.

Dastlabki davr, ya’ni 2017–2019-yillarni ko‘rib chiqsak, eksport hajmi 37,2 ming dollardan 136,1 ming dollarga qadar sekinlik bilan, ammo ijobiy yo‘nalishda o‘sgan. Bu bosqich eksport faoliyatining endi-endi shakllanib borishi sifatida baholanishi mumkin: hajmlar hali past bo‘lsa-da, barqaror o‘sish vektori aniq ko‘rinib turibdi.

2020-yilga kelib esa ko‘rsatkich 8,4 ming dollargacha keskin tushib qoldi. Bu pasayish tasodifiy emas: o‘sha yili butun dunyoni qamrab olgan COVID-19 pandemiyasi transchegaraviy savdoni to‘xtatdi, logistika tizimlarini izdan chiqardi va xalqaro turizm talabini deyarli nolga tushirdi. Shu sabab 2020-yildagi inqirozni eksport salohiyatining o‘zi zaiflaganini emas, balki tashqi kutilmagan zarba natijasida vaqtinchalik faoliyat to‘xtab qolganini ko‘rsatuvchi nuqta sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘ladi.

2021-yildan boshlab tiklanish jarayoni qayta yo‘lga tushdi va 2022-yilga qadar izchil davom etdi (79,6 dan 197,6 ming dollarga). Aynan shu nuqtadan yangi, sifat jihatidan farqli bosqich — tezlashgan eksponensial o‘sish bosqichi — boshlanadi. 2023-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan real ko‘rsatkichlar: 405,9 → 537,7 → 638,7 → 801,3 ming dollar. 2026-yildan 2030-yilgacha esa trend tenglamasi asosida prognozlashtirilgan qiymatlar: 1159,6 → 1678,2 → 2428,6 → 3514,6 ming dollar. Har keyingi yilda o‘sish nafaqat mutlaq qiymatda, balki foizli nisbatda ham kuchayib borishi eksponensial dinamikaning tipik belgisidir.

Grafikka kiritilgan trend tenglamasi — y = 19,886·e^(0,3696x) — va aniqlik koeffitsienti R^2 = 0,9962 ayniqsa muhim ahamiyatga ega. R^2 ning 1 ga nihoyatda yaqin bo‘lishi shuni ko‘rsatadiki, tanlangan eksponensial model real ma’lumotlarning 99,6 foizdan ko‘prog‘ini qamrab

oladi, ya’ni kuzatilayotgan o‘sish tasodifiy tebranish emas, balki matematik jihatdan mustahkam asosga ega qonuniyat ekanligini tasdiqlaydi.

Nazariy jihatdan bu holat eksport faoliyatining «kritik massa» bosqichini ortda qoldirganligini anglatadi: dastlabki yillarda kichik hajmlar va 2020-yildagi tashqi zarba ta’sirida beqaror bo‘lgan jarayon, bozor, infratuzilma va institutsional omillarning bir vaqtda yetilishi natijasida 2022–2023-yillardan boshlab o‘z-o‘zini kuchaytiruvchi (self-reinforcing) o‘sish dinamikasiga o‘tgan. Bunday xarakter, odatda, yangi bozorlarga chiqish, ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi yoki xalqaro talabning jadal ortishi bilan birga kuzatiladi.

Shu bilan birga, muhim metodologik izohni qo‘shib o‘tish zarur: 2026–2030-yillardagi qiymatlar amalda kuzatilgan emas, balki trend tenglamasi orqali hisoblangan ekstrapolyatsiya natijasidir. 2030-yilga prognozlashtirilgan 3514,6 ming dollarlik ko‘rsatkich eksport omillarining joriy dinamikasi o‘zgarmagan holda saqlanib qolishi sharti bilan amalga oshiriladi. Demak, siyosatchilar uchun bu raqam maqsad emas, balki qulay shart-sharoitlar mavjud bo‘lgandagi potentsial imkoniyat sifatida qabul qilinishi kerak.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Eksport dinamikasini eksponensial model orqali tasvirlash (R^2 = 0,9962) O‘zbekiston agroturizmi endi shakllanish bosqichidan chiqib, «o‘z-o‘zini kuchaytiruvchi» rivojlanish yo‘liga kirganligini ko‘rsatadi. Godfrey va Klark (2000) ta’riflagan «kritik massa» hodisasi bizning holatimizda 2022–2023-yillarga to‘g‘ri keldi — aynan shu davrda turizm siyosatidagi islohotlar, raqamli platforma bozorining kengayishi va pandemiyadan keyingi xalqaro talab tiklanishi bir vaqtda yuz berdi.[6]

XULOSA (CONCLUSION)

Tadqiqot quyidagi uchta asosiy xulosani tasdiqladi: birinchi, agroturizm mahsulotlari eksporti 2017–2030-yillar oralig‘ida R^2 = 0,9962 darajasida eksponensial tendentsiyani namoyish etmoqda va 2030-yilga prognozlashtirilgan hajm 3514,6 ming AQSh dollarini tashkil etishi kutilmoqda;

Milliy siyosat uchun tadqiqot uchta asosiy tavsiyani shakllantiradi: (1) «yil bo‘yi faollik» mezoniga erishgan agroturizm fermalariga soliq imtiyozlari joriy etish; (2) kuzgi-qishki faslga mo‘ljallangan maxsus marketing kampaniyasini Turizm vazirligi va xususiy sektor birgalikda moliyalashtirishi; (3) mahalliy agroturizm klasterlarini «manzilgoh brendlash» tizimi orqali rasmiylashtirish va institutsional qo‘llab-quvvatlash.

Ushbu maqola keyingi izlanishlar uchun platforma vazifasini o‘taydi. Istiqboldagi tadqiqotchilar uchun eng muhim yo‘nalish — raqamli texnologiyalarning mavsumiy konsentratsiyaga ta’sirini alohida o‘rganish hamda agroturizm va qishloq xo‘jaligi kooperativlari uyg‘unligini miqdoriy baholash.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNWTO (2020). Guidelines for the Development of Agritourism. Madrid: World Tourism Organization. — 68 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat, 2023. Toshkent: Stat.uz nashriyoti. — 214 b.
3. Abdullayev, B. va boshq. (2022). Qishloq ishsizligining davriy tahlili: O‘zbekiston mintaqalari kontekstida. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3(2), 12–27-betlar.

4. Flanigan, S., Blackstock, K., & Hunter, C. (2014). Agritourism from the perspective of providers and visitors: A typology-based study. Tourism Management, 40, 394–405.
5. Tew, C., & Barbieri, C. (2012). The perceived benefits of agritourism: The provider's perspective. Tourism Management, 33(1), 215–224.
6. Godfrey, K., & Clarke, J. (2000). The Tourism Development Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing. London: Continuum. — 246 p.
7. Koenig-Lewis, N., & Bischoff, E. E. (2005). Seasonality research: The state of the art. The International Journal of Tourism Research, 7(4–5), 201–219.
8. Butler, R. W. (1994). Seasonality in tourism: Issues and problems. In A. V. Seaton (Ed.), Tourism: The State of the Art (pp. 332–339). Chichester: Wiley.
9. Markovič, M. et al. (2019). Year-round operation in agritourism: Evidence from Central and Eastern Europe. European Journal of Tourism Research, 22, 115–130.
10. Toshmatov, N. (2021). O‘zbekistonda eko va agroturizmning rivojlanish imkoniyatlari. Samarqand: SamDU nashriyoti. — 112 b.
11. Rahimov, I. (2022). Samarqand viloyati turizm raqobatbardoshligini oshirish omillari. Iqtisodiyot va ta’lim, 4(1), 78–91-betlar.
12. Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. Tourism Management, 31(6), 754–758.